

**«А в Херсоні ж Андрєєви...»
(Херсонський осередок Запорізького наукового товариства
ім. Якова Новицького)**

Фраза винесена в назву повідомлення могла прозвучати й із вуст засновника та очільника Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького доктора наук, професора Анатолія Бойка, могла прозвучати із вуст професорів Ігоря Лимана, Володимира Мільчева, Анатолія Брехуненка, Вікторії Константінової та ще багатьох знаних істориків України. Ця фраза могла прозвучати для аспірантів, що збиралися до херсонського архіву, для учасників конференцій, які обговорювали історіографічні питання дослідження Півдня України та в багатьох інших контекстах наукових студій.

Спершу нагадаємо, чим же є Запорізьке наукове товариство ім. Якова Павловича Новицького, і чому воно пишається приналежністю до нього таких непересічних особистостей як шановний професор Віталій Андрєєв.

Товариство постало як результат організаційних процесів в середовищі запорізьких істориків першої половини 90-х років XX століття.

За два роки до створення ЗНТН було організовано Науково-дослідну лабораторію історії Південної України Запорізького державного університету. Згідно з положенням, науково-дослідна лабораторія історії Південної України XVIII-XIX століття визначалася творчим колективом, який об'єднував викладачів, аспірантів і студентів, що активно працюють над історією Південної України. Метою лабораторії було об'єднання і координація зусиль в дослідженні історії Південної України. Головне завдання лабораторії – створення джерельної бази дослідження історії Південної України. Планувалося, що для досягнення поставленої мети лабораторія могла об'єднуватися з іншими творчими колективами, товариствами і об'єднаннями, завданням яких є вивчення історії Південної України. Координатором лабораторії ставав науковий керівник, який обирався на установчих зборах.

11 грудня 1995 р. відбулися установчі збори науково-дослідної лабораторії. На них були присутні А.В. Бойко, В.Г. Ткаченко, Б.А. Бровко, І.І. Лиман, Л.М. Маленко, Р.Б. Шиханов, О.Л. Олійник, В.І. Деміч. Науковим керівником лабораторії було обрано А.В. Бойка, а управляючим справами – В.Г. Ткаченка. Затверджено редакційну колегію «Записок науково-дослідної лабораторії Південної України ЗДУ: Південна Україна» у складі: А.В. Бойка (головний редактор), І.І. Лимана, С.Р. Ляха, Л.М. Маленко (відповідальний секретар), Р.Б. Шиханова (технічний редактор). Перший випуск часопису побачив світ у 1996 році. Робота над часописом, реалізація поставлених перед лабораторією завдань визначили необхідність об'єднати науковців на більш широких наукових засадах, що могло виконати наукове товариство.

Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького як наступник лабораторії історії Південної України було засноване 5 вересня 1997 року. Тоді ж ухвалено статут «Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького» та обрано

голову правління товариства – Анатолія Васильовича Бойка. Заступником голови правління обрано Валерія Кириловича Козирєва (до сьогодні). Керівним органом товариства є правління (голова правління, заступник голови правління з організаційних питань, заступник голови правління та вчений секретар), до складу товариства входять дійсні члени-засновники товариства, дійсні члени товариства, члени-кореспонденти товариства та почесні члени товариства. Регіональні відділення – Бердянське (очолює І.І. Лиман), Куйбишевське (очолює С.П. Шевчук), Мелітопольське (очолює С.І. Пачев), Херсонське (очолює В.М. Андрєєв). Сьогодні наукове товариство нараховує 53 дійсних та 22 членів - кореспондентів.

Фактично наукове товариство об'єднало у своїх лавах провідних науковців-істориків не тільки Запорізького регіону, а й Дніпропетровщини, Донеччини, Херсонщини, наукові інтереси яких пов'язані з історією Південної України. Наприкінці 90-х років наукове товариство налагодило тісні наукові контакти з провідними дослідними центрами України. Так, товариство активно співпрацює з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Інститутом історії України НАН України, Інститутом археології НАН України, Національним університетом «Києво-Могилянська академія», Запорізьким, Дніпропетровським, Донецьким, Одеським національними університетами, науковими осередками Херсона, Миколаєва, Кіровограда, Кременчуга, Кривого Рогу. Розвивається активна співпраця з Канадським інститутом українських студій у Едмонтоні (Канада).

Співпраця наукового товариства з Культурним центром «Хортиця» сприяла реалізації таких фундаментальних програм як «Запорозька чайка». В процесі реалізації цієї програми було піднято з глибин Дніпра військове судно козацької доби – першої половини XVIII століття. Розпочатий комплекс реставраційних робіт надає можливість вже сьогодні говорити про створення у недалекому майбутньому у Запоріжжі на острові Хортиця Музею судноплавства, експонатами якого стануть судна, що плавали Дніпром ще від періоду бронзи до кінця XVIII століття.

Дослідження історії запорозького козацтва конкретизувалося безпосередньою участю наукового товариства у підготовці до видання чергового тому «Архіву Коша Запорозької Січі». У цій праці товариство активно співпрацювало з Центральним державним історичним архівом України та Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Ця робота визначила ще один напрямок роботи товариства, який триває ось вже не один рік – це підготовка енциклопедичного словника топонімів Запорізького краю (Ю.П. Князьков). Передбачається, що такий енциклопедичний словник буде включати усі урочища, байраки, байрачки, річки, локалізовані до сучасних географічних пунктів, а також інформацію про історичні події, з ними пов'язані.

У реалізації цих завдань важливе місце посідає проведення археографічних та етнографічних експедицій у Запорізькому краї. Вже одинадцятий рік поспіль наукове товариство продовжує розпочату роботу із запису усної історії –

споминів та розповідей згідно з розробленою народознавчою анкетою про суспільне, господарське та побутове життя, звичаї, традиції та обряди населення Запорізького краю у 20–50-х роках. Загалом товариством організовані експедиції в села Запорізької, Дніпропетровської, Донецької Херсонської, Миколаївської, Одеської, Кіровоградської областей та до Автономної Республіки Крим. У ході польових досліджень опитано 5431 людини, виявлено понад 30 селянських щоденників, видано одинадцять томів інтерв'ю, п'ять томів мемуарної літератури (щоденників, спогадів, листів).

У 2008 році товариство провело всеукраїнську наукову конференцію «Усна історія в науковому дослідженні». За її матеріалами було видано збірку «Усна історія: теорія та практика». Проводяться «Новицькі читання». Проводиться щорічна конференція «Історія Степової України», що з 2011 року присвячена пам'яті А.В. Бойка. Саме в рамках цієї конференції відбулось урочисте відкриття меморіальної дошки Анатолію Васильовичу біля центрального входу п'ятого корпусу ЗНУ. Слід сказати, що наукове товариство традиційно апробує результати своєї діяльності на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, які проходять на острові Хортиця.

Про ґрунтовність таких конференцій як «Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури», «Адміністративний устрій та самоврядування в Україні XVII–XX століття», «Боплан і Україна» свідчать відгуки на їх матеріали в наукових виданнях.

Важливим напрямком діяльності наукового товариства є археографічна робота. Активна пошукова робота в архівосховищах України та Росії надала можливість видати ґрунтовні збірки документів з історії Азовського козацького війська, адміністративного устрою Південної України, болгарського населення Південної України у XVIII ст., з історії міжконфесійних взаємин Запорізького краю. В контексті цього напрямку наукове товариство, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, взяло на себе значну частину роботи з підготовки та видання двадцятитомного зібрання творів Д.І. Яворницького. Постійно ведеться активна робота з підготовки чергового тому цього зібрання. Одним із напрямків своєї діяльності наукове товариство бачить створення діапозитарію мікрофільмів джерел з історії Південної України. На сьогодні у фондах наукового товариства є понад 400 тисяч мікрофільмів та копій документів із архівосховищ Києва, Москви, Петербурга, Краснодар, Одеси, Херсона, Дніпропетровська, Запоріжжя, Сімферополя, Кіровограда, Миколаєва. Тривалий час часопис «Південна Україна» залишався одним із пріоритетних напрямків діяльності наукового товариства. З часом визначилися й рубрики часопису. Традиційними стали рубрики «Публікації документів», «Статті», «Огляди», «Хроніка», «Повідомлення». В міру комплектації редакторського портфелю на шпальтах часопису з'являються рубрики «Спадщина», «Постаті».

У новому тисячолітті значно розширилася співпраця ЗНТН із різними науковими установами та організаціями, що активно займаються дослідженням

Степової України. Серед інших – Міжнародна громадська організація «Інститут українці» (м. Дніпропетровськ), громадське товариство (об'єднання) «Вознесенка» (м. Запоріжжя), Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (м. Київ), Канадський інститут українських студій, Східний Інститут українознавства ім. Ковальських КІУСу (м. Харків), Центр Петра Яцика КІУСу (Канада), Гарвардський університет (США), Інститут національної пам'яті НАН України (м. Київ). Членами товариства в 2000-х роках стали ентузіасты-історики Запорізької області, які поставили на меті дослідження і популяризацію наукових знань із історії й культури Запорізького краю. Поступово географія членства розширилася завдяки науковцям як України, так і Канади, Сполучених Штатів Америки, Російської Федерації.

До найбільш знакових постатей товариства потрібно віднести наступних науковців: Мільчев В.І. – д.і.н., декан історичного факультету Запорізького національного університету. Андрєєв В.М. – д.і.н., професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету. Лиман І.І. – д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України Бердянського державного педагогічного університету, заслужений працівник освіти України. Шаповалов Г.І. – д.і.н., професор, директор Запорізького обласного краєзнавчого музею. Бех В.П. – д.ф.н., професор, академік Української академії політичних наук, перший проректор Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України. Лях С.Р. – д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України Запорізького національного університету, заслужений працівник освіти України. Ігнатуша О.М. – д.і.н., професор кафедри історії України Запорізького національного університету. Мільчев В.І. – д.і.н., декан історичного факультету Запорізького національного університету. Почесні члени: Кравченко В.В. (д.і.н.), Мицик Ю.А. (д.і.н.), Швидько Г.К. (д.і.н.), Брехуненко В.А. (д.і.н.), Плохій С.М. (д.і.н.), Когут Зенон (д.і.н.), Наулко В.І. (д.і.н., член-кореспондент НАН України).

Незмінним керівником та ідейним батьком товариства впродовж 1997–2010 рр. був Анатолій Васильович Бойко – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету, заслужений працівник освіти України.

Після передчасної смерті Анатолія Васильовича 10.01.2011 на засіданні товариства створено Тимчасовий виконавчий комітет ЗНТН, який очолив Сергій Миколайович Білівненко – к.і.н., керівник археографічно-етнографічних експедицій ЗНТН, викладач кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету. Пізніше, 20.05.2011, С.М. Білівненка було обрано головою правління товариства. На сьогодні товариство може пишатися низкою видань, які виходять під його грифом: «Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст.», «Запорозька спадщина», «Старожитності Південної України»,

«Джерела з історії Південної України», «Усна історія Степової України». У 2010 році започаткували серію «Забуті щоденники» (5 випусків спогадів, щоденників і листів періоду Великої Вітчизняної війни). Видається зібрання творів Я.П. Новицького (вийшло 4 томи). 2007 року було започатковано стипендію ім. Я. Новицького для молодих дослідників історії Південного краю, щороку проводиться конкурс «Моє рідне село», що визначає переможця-стипендіата. При товаристві створено Рукописний відділ Запорізького відділення інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, що містить декілька тисяч документів XIX–XX століття.

Для забезпечення наукової діяльності товариство має необхідний матеріальний та інтелектуальний потенціал: поліграфічну дільницю, оргтехніку, колектив кваліфікованих фахівців у галузі проведення інтерв'ювання будь-якої категорії населення, створення транскриптів інтерв'ю, передачі транскриптів науково-популярним методом, підготовки до публікації та публікації усних свідчень. Наразі члени товариства готують до публікації декілька монографій та збірок джерел з історії Степової України. Завдяки товариству проведена науково-практична конференція «Розпад Радянського Союзу та міжнародні інтерпретації завершення Холодної війни». Продовжується підготовка до публікації чергових томів серії «Усна історія Степової України».

З початком нової трагічної сторінки в історії нашої Батьківщини, – протистояння російській збройній агресії та боротьбу за територіальну цілісність і незалежність України, – було здійснено ряд записів усних інтерв'ю учасників Революції Гідності та російсько-української війни на Сході України у співпраці із Інститутом національної пам'яті Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

Діяльність Товариства багатогранна та різнопланова, а є такою вона завдяки його членам. Повертаючись до початку повідомлення, акцентуємо увагу на тому що ми до сфери діяльності запорізького товариства сміливо записуємо херсонських дослідників Віталія та Світлану Андрєєвих. Відриваємо будь-яке видання «Старожитностей Південної України», і першим в редколегії зазначено Віталія Андрєєва, і так в багатьох виданнях ЗНТ ім. Я.Новицького. Але це лише верхівка айсбергу наукової роботи яка здійснюється Віталієм Миколайовичем в межах Товариства. Для автора цих рядків однією з найбільш знакових експедицій по запису усної історії Степової України стала експедиція 2005 року до Херсонської області, а саме до села Виноградове Олешківського (тоді Цюрупинського) району Херсонської області. Організована експедиція була саме Віталієм Андрєєвим, який зібрав своїх аспірантів (Михайленко Г., Шумей О.) та студентів (Храмова І., Ланцев К., Кузнєцов А.), запросив із Запоріжжя Надію Швайбу та автора повідомлення, що привезли необхідне обладнання та методичне забезпечення для записів. Експедиція власне почалася ще перед виїздом у квартирі подружжя Андрєєвих. Цілий вечір ми обговорювали деталі експедицію та потім плавно перейшли до актуальних

питань дослідження Південної України в цілому. В самій ще експедиції такі «наукові семінари» були традиційними, причому вдень ми записували усні інтерв'ю, робили фото та відеофіксацію території громади цього вельми цікавого села. Село під татарською назвою Чалбаси було засновано примусово виселеними мешканцями села Турбаї на Полтавщині після придушення знаменитого повстання 1789–1793 років, зберегло певні традиції та ментальні стереотипи своїх першопоселенців. Через роки розумієш наскільки ми завдяки ініціативі Віталія Андрєєва встигли зафіксувати свідчення старожилів, які вже зараз відійшли в інший світ. Епізодів співпраці було багато, але ще один хотілося б відмітити окремо. Це зініційоване та втілене в життя Віталієм Андрєєвим видання «Дніпровські лоцмани: нариси з історії та історіографії». Знаковою є присвята даного видання пам'яті засновника ЗНТ ім. Я. Новицького професора Анатолія Бойка, який здійснив величезний вплив на формування кола наукових інтересів тепер вже також професора Андрєєва. Ідея цього видання була озвучена на конференції «Історія Степової України» 2011 року, що вперше пройшла без Анатолія Васильовича на вшановувала його пам'ять. Кістяк майбутнього авторського колективу також сформувався із членів Товариства, але тільки сам Віталій Миколайович знає скільки зусиль йому довелося витратити щоб об'єднати представників кількох міст та наукових інституцій і видання побачило світ.

Співпраця продовжується і надалі. Щороку в межах конференцій, що організовує Товариство на одній конференції на пленарному засіданні із задоволенням доповідь Віталія Андрєєва. Причому, навіть при неймовірній завантаженості при підготовці докторської дисертації Віталій Миколайович знаходив час для участі у наших заходах.

А ось один із останніх епізодів. У 2016 році завершуємо видання щоденника родини Журманів, що був віднайдений під час експедиції до села Стара Збур'івка Херсонської області. Маємо проблеми із складанням приміток, позаяк не зовсім обізнані в історичній топоніміці Херсонщини. Надсилаю листа-прохання до Віталія, який і так обтяжений купою наукової та організаційної роботи. І маємо за кілька днів розлогі та комплексні коментарі. Віталій Миколайович не просто виконав прохання, а занурився у науковий пошук для уточнення на перший погляд не таких вже й актуальних питань. Але це якраз і є наукова принциповість та доброчесність. Принагідно згадати і допомогу із облаштуванням наших аспірантів та студентів, що здійснювали науковий пошук в архівосховищах Херсону та приймали участь у різноманітних конференціях. Це дозволяє залучати нових дослідників до широкого кола Запорізького наукового товариства ім. Я.Новицького. Згадалася і класична від подружжя Андрєєвих фраза після запрошення на чергову конференцію: «Ми обов'язково приїдемо, ми ж свої!». Діяльність Товариства якраз і вирізняється гуртуванням однодумців не за адміністративним принципом, а за сферою наукового зацікавлення та взаємоповаги до позиції всіх членів організації від студента до професора. Тому Товариство пишається, що до його лав належить професор Віталій Андрєєв, сподіваємося на

реалізацію тих археографічних проектів що вже давно на часі та продовження співпраці у галузі усної історії та інших напрямків історичного дослідження.

Сергій Білівненко

(голова Правління

*Запорізького наукового товариства ім. Я.П. Новицького;
кандидат історичних наук, доцент кафедри джерелознавства,
історіографії та спеціальних історичних дисциплін
Запорізького національного університету)*